

LENKIJOS KARALIAUS IR LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO ALEKSANDRO LAIDOTUVIŲ VILNIUJE CEREMONIALAS

Dr. GITANA ZUJIENĖ

Gitana Zujienė (g. 1974) 1992–1998 m. studijavo Vilniaus universitete, Istorijos fakultete. 1996 m. apgynė bakalauro darbą „Vilniaus universiteto insignijos 1579–1939 m.“, 1998 m. magistro darbą „Žemaitijos teismų sfragistika XVI–XVIII a.“ Nuo 1996 m. Lietuvos istorijos instituto darbuotoja. 2005 m. apgynė daktaro disertaciją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų, aukščiausių valstybės ir bažnyčios dignitorių insignijos ir ceremonias viešajame gyvenime“. Šiuo metu Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja. Tyrimų sritis – insignijos ir ceremonias. Šia tema yra paskelbusi keletą straipsnių Lietuvoje ir užsienyje.

Praeitą vasarą sukako lygiai 500 metų nuo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio mirties. Jis mirė 1506 m. rugpjūčio 19 d. 4 val. ryto Vilniuje, Žemutinės pilies rūmuose. Tai vienintelis bendras Lenkijos ir Lietuvos valdovas, palaidotas Lietuvos sostinėje, ir vienintelis Lietuvos didysis kunigaikštis, kurio kapą šiandien žinome ir galime aplankytи Vilniaus katedroje po Šv. Kazimiero koplyčia

1. Kazimiero Jogailaičio antkapis (J. Lilejko, Regalia Polskie, Warszawa, 1987).

įrengtoje Valdovų kriptoje. Tačiau ką mes žinome apie jo laidotuves? Manau, nesuklysiu pasakiusi, jog dažnas iš mūsų yra kur kas daugiau girdėjęs apie pagonių Lietuvos kunigaikščių Gedimino, Algirdo, Kęstučio iškilmingus sudeginimus ant laužo kartu su jų žirgais, šunimis ir ginklais. Tuo tarpu Aleksandro laidotuvių ceremonija nedomino nei XIX a. romantikų (juk jis neatrodė toks herojiškas kaip pagoniškosios Lietuvos valdovai), nei vėlesnių Lietuvos istorikų. Priešingai, istoriografijoje jis vertintas kaip nevertas dėmesio, negabus, neveiklus, išlaidus ir nieko gero per savo valdymo metus nedavęs valstybei valdovas. Netgi 2003 m. nusprenodus Panevėžyje pastatyti paminklą Aleksandru, kaip šio miesto įkūrėjui¹, kilo diskusijos ir nemažas pasipriešinimas, kad šis valdovas nevertas tokio jamžinimo². Tačiau pastaruoju metu nauji tyrinėjimai požiūri į Aleksandrą Jagailaitį gerokai pakeitė. Tai ypač gerai atskleidė 2006 m. lapkričio mėnesį Vilniaus pilį valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos organizuota tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jagailaičio dvaro kultūra“³. Tačiau ir jos metu liko nepaliestas šio valdovo laidotuvių ceremonialo klausimas, nors valdovo laidotuvės valstybės gyvenime buvo vienas svarbiausių įvykių greta karūnacijos.

Lenkų istorikai yra gana išsamiai ištyrinėjė savo valdovų laidotuvių ceremoniai⁴. Tačiau Aleksandro Jagailaičio laidotuves, nagrinėdama Lenkijos karalių laidotuvių ceremonialo raidą, trumpai aptarė tik U. Borkowska, paminėjo D. Kucia⁵. Vykės Vilniuje šis laidotuvių ceremonias tarsi iškrito iš bendros Lenkijos valdovų laidotuvių ceremonialo raidos. Gerokai daugiau dėmesio buvo skirta Aleksandro palaikams, surastiems Vilniaus katedros požemiuose 1931 m. To meto periodikoje pasirodė nemažai straipsnių, o vėliau ir tų įvykių dalyvių atsiminimų apie palaikų suradimą, jų tyrinėjimus. Buvo užsimenama ir apie daugiau kaip prieš 400 metų vykusias laidotuves⁶. Iki tol buvo žinoma tik A. H. Kirkoro išeista knygelė apie karalių ir kunigaikščių kapus Vilniaus katedroje⁷. Idomu tai, jog daugelyje minėtų XX a. 4 dešimtm. straipsnių yra persama mintis, jog Vilniuje Aleksandras buvo palaidotas labai atmestinai, nesuteikiant jam atitinkamos pagarbos. Pavyzdžiui, M. Limanowskis tuomet rašė: „Tos laidotuvės, (...) tas paguldymas į kapą buvo daugiau oficialios pareigos ir prievertos nei pagarbos ir meilės aktas“⁸. Galbūt tam

vertinimui įtakos turėjo emocijos radus laiko ir gamtos stichijos gana suniokotus valdovo palaikus.

Lietuviškoje istoriografijoje Aleksandro Jogailaičio laidotuvų tema visiškai netyrinėta. Darbuose apie Vilniaus katedrą minimi tik Aleksandro palaidojimo ir jo palaikų suradimo faktai⁹. Todėl šiame straipsnyje bus bandoma aptarti Aleksandro laidotuvų Vilniuje ceremonialą Krokuvoje vykusią valdovų laidotuvų kontekste, t. y. lyginant jį su jo tėvo Kazimiero Jogailaičio (1492), broliu Jono Alberto (1501) bei Žygimanto Senojo (1548) laidotuvėmis. Pabandysime išsiaiškinti, ar tikrai jos buvo menkesnės nei Krokuvoje, o galbūt vilnietiškos laidotuvės turėjo kokių nors ypatumų, nebūdingų valdovų laidotuvėms Krokuvoje. Ir pagaliau – jeigu Aleksandras buvo palaidotas Vilniuje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, gal jis laidotas ne kaip karalius, o kaip didysis kunigaikštis? Deja, negalime šio ceremoniaus palyginti su Aleksandro vyresniojo brolio Kazimiero, vėliau tapusio šventuoju, laidotuvėmis Vilniuje 1484 m., nes neišliko jų aprašymo. Mūsų laikus pasiekė tik vienas iš jų metu sakyta pamokslas¹⁰. Taip pat žinomi 1430 m. vykusią Vytauto laidotuvų kai kurie fragmentai¹¹.

Nėra išsamaus Aleksandro Jogailaičio laidotuvų aprašymo, kad galėtume be jokių abejonių atkurti įvykių eiga. Trumpus šio ceremoniaus aprašymus galima rasti XVI a. kronikose. Ankstyviausias aprašymas būtų Motiejus iš Miechovo¹². Informacijos apie įkapes suteikia palaidojimo tyrimas. Kitais atvejais teko ieškoti analogijų ir kelti hipotezes.

Pirmausiai reikėtų pasakyti, jog pats Aleksandras savo testamente taip pat pageidavo būti palaidotas Krokuvoje, Vavelio katedroje, greta savo tėvo ir kitų artimuų. Iškyla klausimas, kodėl buvo nusizengta šiai paskutinei valdovo valiai. Ilgą laiką istoriografijoje vyravo nuomonė, perimta dar iš XVI a. kronikų, jog taip atsitiko iš baimės, jog pasinaudojės proga, kai Vilniuje nebeliks i laidotuvės išvykusiu sosto ipėdiniu ir didiku, didžiojo kunigaikščio sosto neužimtu kovose su turkais ir totoriais pasižymėjęs kunigaikštis Mykolas Glinskis. Kita hipotezė, kad lietuviai nenorėjo į Krokuvą su mirusio valdovo kūnu išleisti jo brolio Žygimanto, kur jis iš karto po Aleksandro laidotuvų galėjo būti išrinktas ir karūnuotas Lenkijos karaliumi, aplenkiant lietuvius¹³. Atsižvelgiant į lenkų bandymus dar 1501 m. Melniko sutartimi, kurios lietuviai taip ir nepatvirtino, naikinti atskirą Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimą ir jo pakėlimo ceremonialą, tokia situacija galėjo būti pavojinga¹⁴. Palaidodami Aleksandrą Vilniuje, lietuviai ne tik užsitikrino, kad Žygimantas pirmausiai bus pakeltas didžiuoju kunigaikščiu, bet ir prilygino Vilnių Krokuvai kaip bendrų valdovų poilsio vietai.

Nors Aleksandras mirė 1506 m. rugpjūčio 19 d., palaidotas buvo tų pačių metų spalio 11 d., t. y. beveik po dviejų mėnesių. Šis laikotarpis buvo skirtas tinkamai pasiruošti valdovo laidotuvėms. Reikia pastebeti, kad XIV–XV a. Lenkijos karaliai buvo laidojami po mirties praėjus maždaug 2 – 3 savaitėms. Pavyzdžiu, Vladislovas Lokietka, miręs 1333 m., buvo palaidotas po keliolikos dienų, jo sūnus Kazimieras Didysis – 1370 m. po dviejų

2. Kunigaikštiski rūbai Šv. Kazimiero portrete (Z. Piech, Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów, Warszawa, 2003).

dienų (skubėta dėl politinių aplinkybių), Vladislovas Jogaila – po 17 d. (mirė 1434 birželio 1 d., palaidotas birželio 18 d.). Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas 1430 m. taip pat palaidotas po keliolikos dienų. Aštuonias dienas apeigos vyko Trakuose ir keletą Vilniuje¹⁵. Aleksandro tėvas Kazimieras Jogailaitis XV a. pabaigoje, 1492 m., palaidotas praėjus nuo mirties jau daugiau kaip mėnesiui (mirė birželio 7 d., palaidotas liepos 11 d.). Panašiai ir Aleksandro brolis Jonas Albertas (mirė 1501 m. birželio 17 d., palaidotas liepos 26 d.). O štai jaunesnysis Aleksandro brolis Žygimantas Senasis 1548 m. buvo palaidotas jau beveik po keturių mėnesių (mirė balandžio 1 d., palaidotas liepos 26 d.)¹⁶. Vėliau, XVI a. II pusėje – XVIII a. tas laikas tarp valdovo mirties ir laidotuvės užsítęsdavo dar ilgiau, kartais net daugiau nei metus, bet laidotuvės paprastai įvykdavo prieš naujojo valdovo karūnaciją. Ipėdiniu dalyvavimas laidotuvėse buvo labai svarbus, nes užtikrino valdžios perėmimo teisėtumą ir nerertraukiamą monarchijos egzistavimą. Įvairiai simboliniai veiksmai, apie kuriuos bus rašoma vėliau, tarsi pats velionis perduodavo savo valdžią. Taigi Aleksandro atveju laikotarpis nuo valdovo mirties iki jo laidotuvų atitiko to meto tradicijas.

Įkapių insignijos

Mirusio valdovo kūnas turėjo būti atitinkamai paruošiamas laidotuvėms. Kaip tai būdavo daroma, žinome tik iš Žygimanto Senojo laidotuvų aprašymo. Pirmausiai jo kūnas buvo nuplautas vandeniu, tada vynu bei actu su druska. Dar vėliau įtrintas balzamu. Tada

3. Karūnaciniai karaliaus rūbai E. Cioleko pontifikale (Wawel 1000-2000, t. 3, Kraków, 2000).

velionis būdavo aprengiamas. Lenkijos karaliai buvo rengiami karūnaciniais rūbais, o šie rūbai nuo XIV a. vidurio buvo humerolas, alba, dalmatika, stula ir kapa¹⁷. A. Labudos nuomone, jie turėjo pabrėžti karališkosios valdžios sakralumą. Ant galvos būdavo uždedama karūna, į rankas įdedami valdžios obuolys ir skeptras, prie šono padedamas kalavijas¹⁸. Šias apeigas atlikdavo vyskupas su asistuojančiais kapitulos nariais. Taip aprengta antkapiniame paminkle matome ir Aleksandro tévą Kazimierą Jogailaitį (pav. 1). Aleksandru turėjo rengti Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras¹⁹.

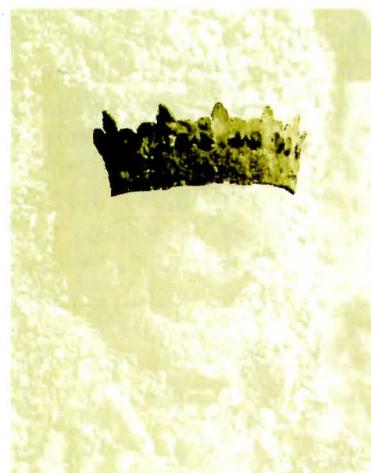
Ar taip pat buvo aprengtas ir Aleksandras, šiandien tiksliai atsakyti neįmanoma. Jeigu laidotuvės būtų vykusios Krokuvoje, tada, be jokios abejonės, taip. Laidojant Vilniuje yra maža tikimybė, kad jis buvo aprengtas pasaulietiškais, netgi didžiojo kunigaikščio rūbais. Pavyzdžiu, yra duomenų, jog jo vyresnysis brolis Kazimieras, taip pat palaidotas Vilniaus katedroje, dévėjo ilgą raudonos spalvos apsiaustą. Kai kurių autorių nuomone, karalaitis Kazimieras buvo palaidotas tokiais rūbais, kokiaisiai vaizduojamas XVI a. pirmos pusės portrete²⁰ (pav. 2). Tačiau, jis niekuomet nebuvo karūnuotas. Didžiausia tikimybė, jog Aleksandras buvo aprengtas panašiais rūbais kaip karūnacijos metu pavaizduotas E. Cioleko pontifikale (pav. 3).

Taip pat neaišku, ar Aleksandrui buvo įdėtos visos priklausančios insignijos. 1931 m. rugėjo 21 d., aptikus jo kapą, buvo rasta tik karūna ir labai sunykęs kalavijas

odinio dėklo likučiuose. Skeptro ir valdžios obuolio nebuvo. Atsižvelgiant į apgailėtiną palaikų būklę, dalis insignijų galėjo neišlikti. Kartu su Aleksandru buvo rasti ir dviejų Žygimanto Augusto žmonų – Elžbietos, palaidotos 1545 m., ir Barboros Radvitaitės, palaidotos 1551 m. – palaikai. Barbora mirė ir buvo pašarvota Krokuvoje. Jos karste rastos insignijos – karūna, skeptras ir valdžios obuolys²¹. Elžbieta mirė Vilniuje. Čia buvo gamintos ir jos įkapių insignijos. Jos karste rasta tik karališka karūna²². Ar skeptras ir valdžios obuolys taip pat sunyko? O gal jie buvo nejdėti? Gal valdovus laidojant Vilniuje buvo dedamos tik tos insignijos, kokias naudojo ir didieji kunigaikščiai²³?

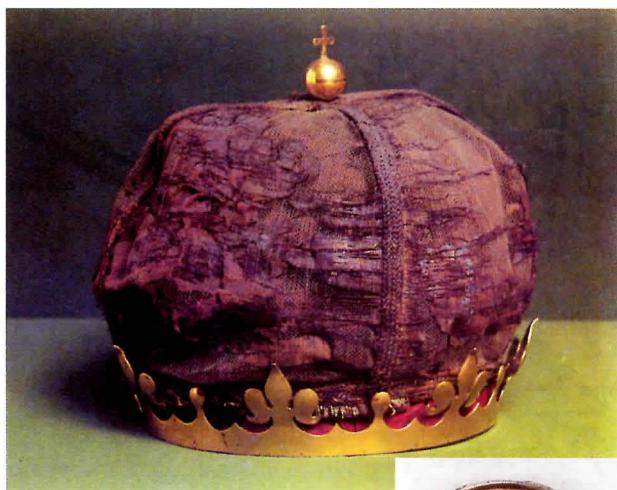
Tačiau net darant prielaidą, jog Aleksandras buvo pašarvotas tik su karūna ir kalaviju, reikia pripažinti, kad tai buvo karališka, o ne didžiojo kunigaikščio karūna²⁴. (pav. 4). Manoma, jog ji buvo gaminta Vilniuje iš neaukštost prabos sidabro skardos, pauksuota. Nors Aleksandras savo heraldikoje bei sfragistikoje jau vaizdavo uždarą karališką karūną, palaidotas buvo dar su atvira²⁵. Su atviromis karūnomis laidoti ir Kazimieras Jogailaitis bei Jonas Albertas. O štai jaunesnysis jo brolis Žygimantas 1548 m. palaidotas jau su uždara karūna (pav. 5). Aleksandro karūna yra priskiriamai vėlyvosios gotikos, perėjimo tarp gotikos ir renesanso stiliumi²⁶. Grynai gotikinės karūnos buvo gerokai aukštesnės, nusmailintomis arba išsišakojusiomis viršunėmis, pavyzdžiu, jo tévo Kazimiero Jogailaičio įkapių karūna (pav. 6).

Nors Aleksandro karūna nebuvo pagaminta iš tokios aukštost prabos sidabro kaip Krokuvoje gamintos Barboros Radvitaitės ar Žygimanto Senojo įkapių karūnos, tačiau ji nebuvo prastesnė už, pavyzdžiu, Elžbietos, o lyginant su Kazimiero Jogailaičio karūna, buvo tiesiog prabangi. Aleksandro tévo karūna buvo pagaminta iš labai nebūdingos įkapinėms insignijoms medžiagos – pauksuotos odos. Tai bandoma aiškinti jo turėtais finansiniais sunkumais²⁷.

4. Aleksandro Jogailaičio įkapių insignijos (karūna ir kalavijas) (Z. Święch, Wileńska klątwa Jagiellończyka, Kraków, 1994).

5. Žygimanto Senojo įkapių insignijos (karūna ir kalavijo rankenos dalis) (J. Lileyko, Regalia Polskie, Warszawa, 1987 ir Wawel 1000-2000, t. 3, Kraków, 2000).

Ypač nepalankiai XX a. 4 dešimtmecio straipsniuose buvo vertinamas Aleksandro įkapių kalavijas: „Nenorėta meluoti. Karaliui buvo duotas gelžgalis, toli gražu neatitinkantis jo padėties“²⁸. „Kalavijas néra ypatingos vertės, priešingai, gana paprastas, kaip kalavijai, kurie būdavo ir ne tokią garbingą karvedžių rankose“²⁹. Aleksandro įkapių kalavijas yra labai panašus į kalaviją, su kokiui buvo palaidotas jo tėvas, panaši net jo rankenos ir kryžmos, primenančios S raidę, forma. Kazimiero Jogailaičio įkapių kalavijas taip pat yra vertinamas kaip labai kuklus³⁰. Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas buvo palaidoti su sidabriniais kalavijais³¹.

Negalėčiau pritarti V. Dolinsko iškeltai prielaidai, jog Aleksandras galėjo būti palaidotas su tuo kalaviju, kuris jam buvo įteiktas 1492 m. pakeliant jį didžiuoju kunigaikščiu³². Laidojant valdovus, į karstą būdavo dedamos specialiai laidotuvėms pagamintos insignijos, kaip matėme, ne tokios prabangios. Insignijos, naudotos inauguracijos metu, jokiu būdu negalėjo būti palaidojamos su mirusiu valdovu. Vėl įteiktos ipėdiniui, jos turėjo simbolizuoti monarcho valdžios tėstinumą ir teisėtumą. Lietuvos didžiojo kunigaikščio kalavijas būtent tokia insignija ir buvo.

Taip pat šarvojant Aleksandrą, jam po galva buvo padėti du auksiniai žiedai su turkiais. Yra keliamas prielaida, kad juos, laikydamasi stačiatikiškų tradicijų, padėjo velionio žmona Elena³³. Panašus auksinis su turkiu žiedas buvo įdėtas ir į Kazimiero Jogailaičio karstą³⁴. Tačiau jo žmona nebuvo stačiatikė. Taigi ką tokie žiedai reiškė iš tikrujų, neišaiškinta.

Atitinkamai aprėngtas; aprūpintas įkapėmis velionis būdavo paguldomas savo miegamajame. Po keleto dienų kūnas būdavo perkeliamas į karstą. Į karstą taip pat būdavo įdedama ir sidabrinė lentelė su užrašu, nurodančiu mirusiojo asmenį³⁵. Aleksandro atveju tokia lentelė nebuvo rasta.

Iki pat laidotuvų prie mirusio valdovo karsto būdavo kalbamos maldos už velionį ir laikomos šv. Mišios. Jos paprastai vykdavo tris kartus per dieną: iš ryto, pusiaudienye ir vakare. Dar J. Dlugošas, rašydamas apie Vytauto laidotuves, minėjo, jog didysis kunigaikštis pašarvotas Trakuose tris kartus per dieną būdavo apraudamas. M. Kosmanas tokį pasakymą suprato kaip raudotojų dalyvavimą laidotuvėse ir laikė tai pagonybės reliktu³⁶. Tačiau panašus, garsus, beveik isteriškas raudojimas yra minimas ir Kazimiero Didžiojo laidotuvu aprašyme³⁷. Tik raudama buvo ne prie pašarvoto valdovo, o jau laidojant jį katedroje. Raudantys asmenys yra vaizduojami ir ant Lenkijos karaliaus Vladislovo Lokietkos, Jogailos bei Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio antkapinių paminklų šonų³⁸. Šių atvaizdų interpretacija istoriografijoje skiriasi. M. Rožeko nuomone, ten vaizduojamos raudotojos³⁹. M. Skubiszewska bei T. Chrzanowskis darė prielaidą, jog tai gali būti atskirų luomų, žemų ir pareigūnų atstovai,

6. Kazimiero Jogailaičio įkapių insignijos (karūna, kalavijas, žiedas, skeptras ir valdžios obuolio liekanos) (Wawel 1000-2000, t. 3, Kraków, 2000).

7. Religinės apeigos prie mirusiojo. XV a. II pusės mišiolas iš Gniezno kapitulos (Katalog zabytków sztuki w Polsce, T.5. Województwo Poznańskie, Z. 3. Powiat Gnieźnieński, Warszawa, 1963).

apraudantys savo valdovą⁴⁰. T. Chrzanowskis net vartojo terminą *raudotojos*, tik rašė jį kabutėse. Asmenys, apverkiantys mirusį valdovą, yra minimi ir laiške, aprašančiamame Kazimiero Jogailaičio laidotuves⁴¹.

Velionio pašarvojimo tradicijos ir kai kurios apeigos atsišpindi to meto, t. y. XV a. II p. – XVI a. pradžios, religinių knygų iliustracijose (pav. 7). Jono Alberto graduale, kurio paskutinioji dalis buvo surašyta jau Aleksandro valdymo metais, velionio valdovo kūnas vaizduojamas ant paprasto, kuklaus katafalko uždengtas puošniu audiniu. Katafalko šonuose stovi aukštos žvakidės su žvakėmis, kiekvienoje pusėje po dvi. Salė neišpuošta kaip nors ypatingai tai progai⁴². Prie mirusiojo valdovo vaizduojami budintys dvasininkai vienuolai. Vienas jų stovėdamas galvūgalyje laiko smilkytuvą, kiti trys gieda gedulingas giesmes. Truputį atokiau stovi keletas moterų⁴³.

Laidotuvių ceremonija

Dar XV a. I pusėje visa valdovo laidotuvių ceremonija dažniausiai trukdavo vieną dieną. Yra užuominų, jog Vytauto laidotuvių ceremonija vyko keletą dienų⁴⁴. Kazimiero Jogailaičio laidotuvės 1492 m. užtruko dvi dienas: pirmają buvo palaidotas kūnas, antrają vyko iškilminga procesija per Krokuvos bažnyčias. Aleksandro laidotuvės vyko tris dienas. Pirmają dieną, spalio 11, Vilniaus katedroje buvo palaidotas velionio valdovo kūnas. Laidotuvėse dalyvavo jo jaunesnysis brolis ir išėdininis Žygimantas, Lietuvos ponai, bajorai, dvasininkai. Iš Lenkijos atstovų buvo nedaug. Svarbiausias iš jų – artimas Aleksandro patarėjas, Lenkijos kancleris Janas Laskis, Mikalojus Firlejus⁴⁵. Laidojo, be abejo, Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras.

XIV – XV a. I pusėje ant altoriaus kaip aukos būdavo dedami valdovo indai ir kitos prabangios dovanos⁴⁶. Vėliau dažniausiai apsiribojama pinigų aukojimu. Jie ant altoriaus buvo dedami Kazimiero Jogailaičio, Jono Alberto laidotuvį metu. Žinoma, jog Aleksandro laidotuvį pirmą dieną šv. Mišių metu Žygimantas paaukojo vieną floriną⁴⁷.

Po šv. Mišių ir iškilmingo pamokslo Aleksandro kūnas buvo palaidotas greta jo vyresniojo brolio Kazimiero Vilniaus katedros Valdovų koplyčios kriptoje, įrengtoje dar 1474 m. jo tėvo Kazimiero Jogailaičio nurodymu⁴⁸. Laidojama būdavo paprastai galva į vakarus, veidu į pagrindinį katedros altorių. Reikia pastebeti, jog iki tol Krokuvos katedroje valdovai buvo laidojami ne atskiroje koplyčioje ir po ja įrengtoje kriptoje, bet dažniausiai bažnyčios grindyse įvairiose katedros vietose – navose, koplyčiose⁴⁹. Vėliau virš kapo būdavo statomas prabangus antkapinis paminklas, vaizduojantis mirusį valdovą (*pav. I*). Taip palaidoti buvo ir Kazimieras Jogailaitis bei Jonas Albertas. Pirmą atskirą Karalių koplyčią su kripta po ja Krokuvos katedroje nurodė įrengti tik Aleksandro brolis Žygimantas Senasis, kur pats 1548 m. buvo palaidotas. Vadinosi, valdovą ir jų šeimos narių laidojimas specialiai įrengtoje koplyčios kriptoje (rūsyje) Vilniuje buvo senesnis nei Krokuvoje. Apie vėlesnį Aleksandro kapo išorinį pažymėjimą kokiu nors paminklu ar antkapine plokšte žinių nėra.

Antrają dieną, spalio 12, dėl nepalankaus oro (stipraus lietaus) Aleksandro laidotuvų ceremonija tęsėsi katedroje. Vėl buvo aukojaamos šv. Mišios, kurių metu Žygimantas paaukojo jau du florinus⁵⁰.

Trečiąją dieną, spalio 13, vyko iškilminga laidotuvų procesija mieste per penkias Vilniaus bažnyčias. M. Kosmanas mini Šv. Onos, dominikonų Šv. Dvasios, pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, bernardinų Šv. Pranciškaus ir Bernardo⁵¹. Tuo metu Vilniuje buvo gerokai daugiau bažnyčių. Kodėl M. Kosmanas pasirinko būtent šias, neaišku. Be procesijoje dalyvaujančių artimųjų, didikų ir dvasininkojos, buvo nešami ar vežami 31 puošnai apdengti neštuvali. Vedami 32 žirgai, apdengti aksomo ir kitais brangiais audeklais. Nešamos 8 vėliavos. Jojo 4 raiteliai. Vienas iš jų nešė ietį, kitas kalaviją, trečiasis buvo apsirengęs mirusiojo valdovo rūbais. Apie ketvirtąjį nėra jokios informacijos⁵². D. Kucios nuomone, šios procesijos tikslas buvo sudėti aukas aplankytose bažnyčiose už mirusijį valdovą⁵³. Kartu kiekvienoje bažnyčioje vykdavo ir šventa auka – šv. Mišios. Vakarų Europoje tokia procesija vykdavo jau XIV a. I pusėje. Tyrinėtojai ją kildina net iš antikos laikų⁵⁴. Lenkijos valdovo laidotuvėse ji pirmą kartą žinoma 1370 m. laidojant Kazimierą Didįjį. Jo laidotuvėse buvo nešami neštuvali su aukomis. Aleksandro laidotuvį aprašyme minimuose neštuvalose taip pat galėjo būti sudėtos aukos bažnyčioms, nors iš šaltinių yra žinomas tik piniginės aukos. Trečią dieną mirusiojo brolis Žygimantas paaukojo 10 florinų, po du kiekvienoje bažnyčioje⁵⁵. Trisdešimt puošniu neštuvu buvo nešama ir Žygimanto laidotuvėse Krokuvoje⁵⁶.

Procesijoje nešamos vėliavos simbolizavo mirusio valdovo valdytą teritoriją. Tarp minėtų 8 vėliavų

Aleksandro laidotuvų procesijoje turėjo būti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėliava, galbūt ir Lenkijos karalystės. Kitos – atskirų teritorijų, vaivadijų vėliavos. Tuo metu, XVI a. pradžioje, jau žinota nemažai teritorinių simbolių: Vilniaus vaivadijos Vytis, Trakų pėsčias karys, Voluinės dvigubas kryžius, Smolensko keturpėsčias lokys, Kijevo arkangelas Mykolas, galbūt Žemaitijos pusiau stačias lokys⁵⁷. Bent kai kurie iš jų galėjo būti pavaizduoti ir vėliavose. Žygimanto Senojo laidotuvėse dominavo lenkiškos vėliavos. Iš Lietuvos minimos tik trys: su Vyčiu, juodu lokiu žaliame lauke ir angelu su kalaviju raudoname lauke⁵⁸.

Mirusi valdovą procesijoje reprezentavę asmenys žinomi taip pat nuo Kazimiero Didžiojo laidotuvų 1370 m. Vakarų Europoje – dar seniau. XIV a. – XIV a. I pusėje ceremonijoje dalyvaujavo tik vienas reprezentatorius, vilkintis mirusio valdovo rūbus (Kazimiero Didžiojo, Jogailos laidotuvėse). Vėliau greta jo atsirado ginkluotas riteris, kaip manoma, simbolizavęs valdovą-riterį⁵⁹. Jis minimas Kazimiero Jogailaičio laidotuvų aprašyme ginkluotas kalaviju, kuri gedulo ženklan nešė nuleistą smaigaliu žemyn⁶⁰. Tuo tarpu Centrinėje ir Vakarų Europoje tokiose procesijose dalyvaujavo ir 3, ir 4 (kaip Aleksandro) su valdovo reprezentavimu susiję asmenys⁶¹. Taigi Aleksandro laidotuvų procesijoje dalyvavo asmuo, vilkintis valdovo rūbus, simbolizavęs patį valdovą, asmuo su kalaviju, simbolizavęs valdovą-riterį, jo kaip riterio dorybes, raitelis su ietimi, ant kurios galo paprastai būdavo pritaisyta nedidelė vėliavėlė. Ketvirtuoju raitelio funkcijos, kaip jau minėjau, šaltiniuose nenurodytos.

Visa procesija judėdavo nuo vienos bažnyčios iki kitos. Kiekvienoje būdavo aukojaamos šv. Mišios ir paliekamos materialios aukos.

Paskutinių mišių metu, kurios paprastai vykdavo katedroje, asmenų grupė, reprezentuojanti mirusį valdovą, atlikdavo ypač svarbią funkciją. I bažnyčią įjodavo raiteliai su kalaviju bei ietimi. Vienas iš jų su triukšmu krisdavo nuo žirgo. Šis kritimas simbolizavo valdovo mirštį. Taip pat būdavo sulaužomas atneštos ieties kotas, o jos antgalį su vėliavėle pakeldavo mirusio valdovo ipėdinis. Atsižvelgiant į tai, kad šie asmenys dalyvavo Aleksandro laidotuvėse, tokia ceremonija jose taip pat galėjo būti atliekama, nors šaltiniai jos nemini. Ši ceremonija simbolizavo mirusio valdovo žemiškosios galios išnykimą⁶². Ieties antgalio pakėlimas turėjo reikšti, jog pati galia nemirė⁶³.

Laidojant Žygimantą Senąjį, į laidotuvų ceremonialą buvo įtraukta dar viena ceremonija, papildanti ši simbolinių veiksma. Vienuose neštuvalose, tuose, kur pirmąją dieną buvo nešamas valdovo karstas, buvo sudėtos insignijos, simbolizavusios valdovą (karūna, skeptras, valdžios obuolys ir kalavijas). Aplankytose bažnyčiose šie neštuvali buvo statomi priešais pagrindinį altorių. Ant jų dedami indai su pinigais, skirtais aukoti, tarsi pats valdovas atiduotų paskutinę auką. Ceremonijos pabaigoje katedroje prieš krentant nuo žirgo riteriui, insignijos būdavo paimamos nuo neštuvo ir sudedamos ant altoriaus. Iš Dievo gauta karališkoji valdžia tarsi vėl griždavo Dievui. Karūnacijos metu nuo altoriaus paimtos insignijos vėl

būdavo įteikiamos naujam valdovui. Ankstesnėse laidotuvėse, tarp jų – ir Aleksandro, šios ceremonijos dar nebuvu.

Aleksandro laidotuvių ceremonija Vilniuje buvo panaši į Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiujų kunigaikščių laidotuvių ceremonijas Krokuvoje. Tačiau tai buvo ne tiek lenkiškos kilmės ceremonijos, kiek europinės, perimtos iš Vakarų ir Centrinės Europos monarchų laidotuvių. Dažnai jos būdavo bendros tiek imperatorių, tiek karalių ir kunigaikščių laidotuvėse. Laikotarpis tarp Aleksandro mirties ir laidotuvių visiškai atitiko tą ilgėjantį laikotarpį iki valdovo laidotuvių. Laidotuvės tikrai nebuvu suruoštos paskubomis. Nepaisant to, kad Aleksandras buvo

laidojamas Vilniuje, Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėje, jis buvo palaidotas kaip karalius su karališkomis įkapėmis, nes karaliaus rangas buvo aukštesnis už didžiojo kunigaikščio. Tačiau darome prialaidą, jog laidotuvės ypatumas gali būti tas, kad greta karališkos karūnos ir kalavijo nebuvu idėtas skeptras ir valdžios obuolys. Dar vienas skirtumas – Aleksandro laidotuvės truko ne 1 ar 2 dienas kaip Krokuvoje, o 3. Vélesnės laidotuvės Lenkijos sostinėje jau taip pat tėsdavosi tris dienas. Be to, Aleksandras laidotas specialiai valdovams skirtos koplyčios kriptoje, įrengtoje 70 metų anksčiau nei Karalių kripta Krokuvos katedroje.

The Ceremonial of King of Poland and Grand Duke of Lithuania Alexander's Funeral Summary

In the last summer, 500 years turned since the death of King of Poland and Grand Duke of Lithuania Alexander Jagielonian. He died at 4 o'clock in the morning of August 19, 1506, in Vilnius Lower Castle. He is the only common sovereign of Poland and Lithuania buried in the Lithuanian capital and the only Lithuanian Grand Duke whose grave is known and can be visited in the Royal Crypt under the St. Kazimieras' Chapel of Vilnius Cathedral. Aleksander was buried almost two month later on October 11 of the same year. For two months, his body, most likely with coronation wear and supplied with insignias, laid in the hall of Vilnius castle. Burial-service took place every day.

This time span was designed for proper preparation for sovereign's funeral. The funeral ceremonial lasted for three days. The body of deceased sovereign was buried on the first day. A solemn Mass took place in the same cathedral on the second day. On the third day, a solemn procession with flags, trimmed horses and litter including a group of four persons, representing the sovereign (as if the deceased himself was present for the last offering), visited five Vilnius churches. In each of the churches, a Mass was celebrated and material offerings made. At the end of the ceremony, a spear was broken. This had to symbolize the end of the worldly throne.

The ceremonial of Alexander's funeral was comparable with the ceremonials of funerals of kings of Poland and grand dukes of Lithuania held in Krakow. Yet this was a European ceremonial inherited from the funeral customs of the West and Central European monarchs (procession, persons representing the deceased, etc. common for the funerals of emperors, kings and dukes) rather than Polish. The time span between the death of Alexander and his burial also matched the lengthening interval between sovereign's death and burial. The funeral was not prepared in haste. Notwithstanding that Alexander's funeral took place in Vilnius, i.e. capital of GDL (Grand Duchy of Lithuania), he was buried as a king with royal cerecloth because king's status was superior to that of grand duke's. The fact that sceptre and apple of rule were not put into the coffin with the crown and sword can be regarded as a specific feature of funeral in Vilnius. Another difference was that Alexander's funeral lasted for 3 days instead of 1 or 2 days as in Krakow. The successive funerals in the capital of Poland would also last for three days. Moreover, Alexander was buried in a special royal crypt set up 70 years earlier than the Royal crypt in Krakow.

¹ Panevėžio miesto pradžia yra laikoma 1503 m. rugsėjo 7 d., kai Aleksandras dovanovo žemę tarp Lėvens ir Nevezio upių Ramygalo klebonui nurodydamas ten pastatyti bažnyčią. Prie šios bažnyčios ir susiformavo gyvenvietė, pavadinta Panevėžiu.

² V. Petruskienė. Valdovo skulptūra supriešinio panevėžiečius, Lietuvos rytas, 2003 gegužės 3 d., p. 2.

³ Pranešimų santraukos – www.vilniauspilys.lt/konferencija_aleksandras.

⁴ J. Golab. Pogrzeb króla Zygmunta Starego, *Sprawozdania szkolne C. K. II Szkoły Realnej*. T. 12. – Kraków, 1916; A. Labuda. Liturgia porzebu w Polsce do wydania rytualu Piotrkowskiego (1631). – Warszawa, 1983. – S. 143–166. (Pogrzeb króla i księcia); E. Śnieżynska-Stolot. Dworski ceremonial pogrzebowy królów polskich w XIV wieku, *Sztuka i ideologia XIV wieku*, red. P. Skubiszewski. – Warszawa, 1975. – S. 89–100; J. Chrościcki. Pompa funebris. – Warszawa, 1974; U. Borkowska. The Funeral Ceremonies of the Polish Kings from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 36, No. 4, October, 1985. – P. 513–534; M. Rożek. Groby królewskie w Krakowie. – Kraków, 1977; D. Kucia. Repraesentator a kirysnik. Idea wyobrażenia

zmarlego władcę w ceremoniale pogrzebowym królów polskich od XIV do XVII wieku na tle ceremonii Europy chrześcijańskiej, *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*. – Kraków, 1999. – S. 87–100; S. Ochmann, Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 28, 1983. – S. 135–159 (Pogrzeb Władysława IV); W. Kaczorowski, Koronacje Władysława IV w roku 1633. – Opole, 1992 (Pogrzeb Zygmunta III).

⁵ U. Borkowska. The Funeral..., p. 518–519; D. Kucia, Repraesentator a kirysnik..., s. 87–100.

⁶ To meto medžiagą yra surinkęs ir paskelbęs Z. Święch. Wileńska klatwa Jagiełłończyka. – Kraków, 1994. Savo išpūdžius apraše tą īvykių dalyviai: S. Lorentz. Album wileńskie. – Warszawa, 1986; K. Wilkus. Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej, *Studia do dziejów Wawelu*, t. 5. – Kraków, 1991. Taip pat buvo paskelbta nemažai straipsnių to meto periodikoje: M. Morełowski. Wielkie święto królewskiego Wilna, *Kurjer Wileński*, 1931, Nr. 219; M. Morełowski. Odkrycie krypty królewskiej w katedrze wileńskiej, *Kurjer Wileński*, 1931, Nr. 247; M. Morełowski, Odkrycia wileńskie, *Alma Mater Vilnensis*, 1932, t. 10, s. 43–64; S. Lorentz, Groby

królewskie w Wilnie, *Kurjer Wileński*, Nr. 231–232, 1933; M. Morełowski, Korona i hełm znalezione w Sandomierzu a sprawka korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie, *Ateneum Wileńskie*, t. 7, z. 3–4.

⁷ A. H. Kirkor, Groby wielokoksiążęce i królewskie w Wilnie, Warszawa, 1882; A. H. Kirkoras, Kapai didžiųjų kunigaikščių ir karalių Vilniuje, vertė P. Vileišis. – Tilžė, 1898.

⁸ Z. Święch, Wileńska klatwa Jagiellończyka. – Kraków, 1994. – S. 105.

⁹ V. Žemkalnis – Landsbergis, Karališkieji karstai Vilniaus Katedroje, *Mokslas ir gyvenimas*, 1959, Nr. 9, p. 32–35 (kapavietę suradusio asmens prisiminimai); N. Kitkauskas, Vilniaus arkikatedros požemiai. – Vilnius, 1994. – P. 32–37; Vilniaus katedros lobynas, *Albumas*, sud. R. Budrys, V. Dolinskasis. – Vilnius, 2002. – P. 334–336.

¹⁰ Laidotuviai pamokslas mirus princui Kazimierui, perrašytas ir išlikęs Krokuvos universiteto profesoriaus Jono iš Slupčios (m. 1488) sudarytame rankraštiniame kodekse, *Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae*, t. 4, Ankstyvieji Šv. Kazimiero „gyvenimai“, sud. M. Čiūrinskasis. – Vilnius, 2004. – P. 195–207.

¹¹ Jan Długosz, *Historia Polonica*, IV. (Pagal A. Labuda, Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania rytuału Piotrkowskiego (1631), Warszawa, 1983, s. 157). – P. 415–418.

¹² Michał Miechowita, *Chronica Polonorum*. – Kraków, 1986. – P. CCCLXXI – CCCLXXII (reprintas).

¹³ Vasilij Voronin. Lenkijos karalius besiilsintis ramybėje ne Krokuvoje: Aleksandro Jogailaičio laidotuviai Vilniuje aplinkybės, www.vilnuspilys.lt/konferencija_aleksandras/; Jan Finkel. Elekcja Zygmunta I. – Kraków, 1910. – S. 136; J. Bardach, Aleksander, *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa, 1996, s. 320.

¹⁴ Vadinamąja Melniko unija lenkai bandė pasinaudoti ir 1563 – 1564 m. Varšuvos bei 1569 m. Liublino seimuose derėdamiesi dėl unijos su lietuviais ir siekdami vieną bendrų valdovų rinkimui ir vienos karūnacijos. Tačiau lietuvių atstovams priminus, jog ši unija Lietuvoje niekada nebuvò patvirtinta, be to, ją akivaizdžiai sulaužė atskiras Žygimanto paskelbimas didžiuoju kunigaikščiu, lenkai ja nesirėmė (Warszawski seim 1563–1564, *Žródłopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W.X. Litewskiego*, wyd. A. T. Dzialyński. – Poznań, 1861. – S. 291–302; Дневник Люблинского сейма 1569 года. – С-Петербург, 1869. – C. 415).

¹⁵ A. Labuda. Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania rytuału Piotrkowskiego (1631). – Warszawa, 1983. – S. 156.

¹⁶ Ten pat, s. 142–143.

¹⁷ Karaliaus karūnacinių rūbai beveik sutapo su vyskupo liturginiaių rūbais. Humerolas – liturginė kaklaskarė, balta lininė stačiakampė skarelė, kuria iš priekio apgaubiami pečiai ir kaklas velkantis albą. Alba – liturginis drabužis, balti lino ar šilko marškiniai iki žemės, sujuosiami per liemenį. Dalmatika – puošnus berankovis arba su trumpomis rankovėmis liturginius drabužis, dėvimas ant albos. Kapa – viršutinis liturginius drabužis, ilgas, pusapskričio kirpimo gobiamas ant pečių apsiaustas, ant krūtinės susegamas arba surišamas. Stula – ilga juosta, kurios praplatintuose galuose išsiuvinėta po kryžių arba Kristaus monogramą, nešiojama ant kaklo.

¹⁸ A. Labuda, Liturgia ..., s. 146.

¹⁹ Z. Święch, Wileńska ..., s. 104.

²⁰ P. Reklaitis. Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje, *Aidai*, 1958, Nr. 4.

²¹ Z. Święch, Wileńska..., s. 121.

²² Ten pat, s. 120.

²³ Didžiojo kunigaikščio insignijos buvo kunigaikštika karūna ir kalavijas. Skeptro ir valdžios obuolio jie niekada nenaudojo. Tai buvo išskirtinai karalių ir imperatorių atributai.

²⁴ Skyrėsi šių karūnų formos. Karališką karūną sudarė vainikas, juosiantis galvą, ir iš jo iškilę heraldinės lelijos formos fleronai. Kunigaikštiką karūną sudarė vainikas be fleronų, puoštas brangakmeniais, ir lankas, per viršugalvi jungiantis vainiko priekinę ir užpakalinę dalis. Tokios karūnos vidus būdavo užpildomas prabangiu audiniu.

²⁵ Uždarą karūną, be iprasto galvą juosiančio vainiko, sudarė dar du lankai. Vienas per viršugalvi jungė vainiko priekinę bei užpakalinę dalis, kitas – vainiko šonus. Vainikų susikirtimo vietoje būdavo dedamas rutulys su kryžiumi, vidus užpildomas prabangia medžiaga. Nuo XII a. tokia karūna priklausė tik imperatoriams. Vakarų Europoje karaliai jas pradėjo dėvēti XV a. II pusėje, pirmasis 1485 m. Anglijos karalius Henrikas VII. Tuo metu buvo įtvirtinta teorija,

jog karalius savo karalystėje prilygsta imperatoriui. 1492 m. savo didžiajame antspaudu ją pavaizdavo Aleksandro brolis, Lenkijos karalius Jonas Albertas.

²⁶ J. Lileyka, Regalia polskie. – Warszawa, 1987. – S. 88–89; Z. Święch, Wileńska..., s. 87, 94.

²⁷ Wawel 1000–2000. T. 3 – Kraków, 2000. – S. 196.

²⁸ Z. Święch. Wileńska..., s. 105.

²⁹ Ten pat, s. 105.

³⁰ Wawel 1000–2000. T. 3, s. 196.

³¹ Ten pat, s. 197, 201.

³² Vydas Dolinskasis. Vilniaus katedros lobynas. Istorinė apžvalga, *Vilniaus katedros lobynas. Albumas*, sud. R. Budrys, V. Dolinskasis. – Vilnius, 2002. – P. 335.

³³ Z. Święch. Wileńska..., s. 120.

³⁴ Wawel 1000–2000. T. 3, s. 196.

³⁵ A. Labuda. Liturgia ..., s. 147.

³⁶ M. Kosman. Drogi zaniku pogaństwa u baltów. – Wrocław, 1976. – S. 55–56.

³⁷ Kronika Jana z Czarnkowa, *Wybór kronik średniowiecznych*. – Warszawa, 1975. – S. 129–130.

³⁸ M. Rożeko nuomone, XIV–XV a. gotikiniuose valdovų antkapiniuose paminkluose būdavo pateikiama savotiška laidotuvų ceremoniai santrauka. Paminklo viršus buvo savotiški laidotuvų neštuvalai (*mary*), kuriuose gulėjo velionis. Šonai simbolizavo laidotuvų ceremonijas. Figūros apie neštuvas – laidotuvų eiseną, o baldakimis turėjo išaukštinti valdovą ir simbolizavo Dangiškają Jeruzalę (M. Rożek. Groby królewskie w Krakowie. – Kraków, 1977. – S. 101).

³⁹ M. Rożek. Groby ..., s. 116.

⁴⁰ M. Skubiszewska. Program ikonograficzny nagrobka króla Kazimierza Jagiellończyka, *Buletyn historii sztuki*, r. XXXIII. Nr. 3. – Warszawa, 1971. – S. 300; T. Chrzanowski. Plastyka nagrobna w Polsce, *Ziemia*, 1977. – S. 105, 106.

⁴¹ U. Borkowska, The Funeral ..., s. 518.

⁴² Prabangus saliu dekoras, puošnūs katafalkai, kuriuose būdavo atspindėta ne tik mirusiojo, bet dažnai ir visos jo giminės istorija per herbus, portretus, alegorines figūras, ištvirtintos tik XVII a.

⁴³ Jono Alberto gradualas saugomas Vavelio kapitulos archyve Krokuvoje, Lenkijoje.

⁴⁴ J. Długosz. *Historia Poloniae*, t. IV, s. 418.

⁴⁵ L. Finkel, Elekcja Zygmunta I, s. 175.

⁴⁶ U. Borkowska. The Funeral ..., s. 515, 518; A. Labuda Liturgia ..., s. 151.

⁴⁷ A. Pawiński, Młode lata Zygmunta Starego. – Warszawa, 1871. – S. 248.

⁴⁸ M. Miechowita. *Chronica Polonorum*..., s. CCCLXXI (lietuviškas vertimas – Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto šaltiniai, sud. M. Čiūrinskasis. – Vilnius, 2003. – P. 67); B. Wąpowski. Kroniki B. Wąpowskiego, część ostatnia (1480–1535), wyd. J. Szuski. – Kraków, 1874. – S. 69; N. Kitkauskas. Vilniaus arkikatedros požemiai. – Vilnius, 1994. – P. 31.

⁴⁹ M. Rożek, Groby..., s. 118.

⁵⁰ A. Pawiński. Młode lata ..., s. 248.

⁵¹ M. Kosman, Drogi..., s. 57.

⁵² M. Miechowita. *Chronica Polonorum*..., s. CCCLXXII. Žodis žodin ir aprašymas B. Wąpowskiego kronikoje – B. Wąpowski, Kroniki B. Wąpowskiego ..., s. 282.

⁵³ D. Kucia, Repraesentator a kiryšnik ..., s. 89.

⁵⁴ J. Chrościcki, Pompa funebris, s. 86.

⁵⁵ A. Pawiński. Młode lata ..., s. 248.

⁵⁶ Obrządek pogrzebu króla Zygmunta I, r. 1548, A. Grabowski, Ojczyzne spomniki w pismach do dziejów dawnej Polski, t. 1, Kraków, 1845, s. 6.

⁵⁷ Edmundas Rimša. Heraldika. Iš praeities į dabartį. – Vilnius, 2004. – P. 95–102.

⁵⁸ Obrządek pogrzebu króla Zygmunta I. R. 1548..., s. 8. E. Rimša vėliavą su lokiu linkęs prisikirti Žemaitijai, o vietoj Kijevą galėjusio reprezentuoti angelo jis mini Gediminaičių stulpus (E. Rimša. Heraldika...4, p. 103).

⁵⁹ D. Kucia, Repraesentator a kiryšnik..., s. 88.

⁶⁰ Ten pat, p. 91.

⁶¹ Ten pat, p. 89, 90.

⁶² J. Chrościcki, Pompa funebris..., s. 87.

⁶³ Teorija apie dvigubą valdžios prigimtį – žemiškają ir dieviškają.